

Олена Чальцева, к. і. н.

*Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця),
Україна*

ПУБЛІЧНІ АКТОРИ: У ПОШУКАХ СУБ'ЄКТНОСТІ

Olena Chaltseva, PhD in History

V. Stus Donetsk National University (Vinnytsia), Ukraine

PUBLIC ACTORS: IN SEARCH OF SUBJECTIVITY

The article analyzes the problem of an institutionalization of public actors and forms of their interaction in contemporary post-modern political space. New tendencies of change of their subjectivity in forming of the public equity in various types of the modes are considered: hybridization, individualization, cross-borderness, conflictness and the transformation of the network entities. Information technologies become one of the main instruments of implementation of public policy in modern political conditions which in the long term can be considered as a basis for a transformation of political systems of all types.

The key mechanism of the political practice's development of actors is converting of different types of resources in the public equity which is a part of the political equity. The public actors, that are acting in a specific institutional regime frameworks, possess the incorporated capability to participate in collective and individual actions, based on the interests, preferences and the identity. The paper shows that public actors being in a certain regime environment create special forms of the public equity which reflect the rate of efficiency, openness and conflictness of the political system.

Key words: public actor, hybridization, network communities, cross-borderness, institutional uncertainty, public equity, institutionalization.

Публічна політика здійснюється багаточисельними традиційними політичними акторами, серед яких необхідно виділити державу та її інститути, які виконують функції регулювання та управління політичними процесами зверху; органи місцевого самоврядування, які є ланкою, що пов'язує владу та суспільство на місцевому інституціональному рівні; політичні партії, як групи що виражають визначені інтереси і мають за мету боротьбу за владу; суспільні об'єднання, які створюються для вираження та реалізації групових інтересів; бізнес-структури, які лобіюють в державному середовищі свої інтереси за допомогою монетарних ресурсів; окремі особистості, які впливають на політику на індивідуальному рівні. Однак, усталений характер відносин суб'єктів в політичному полі під впливом різних екзогенних та ендогенних факторів піддався на межі ХХ – ХХІ ст. змінам, що в свою чергу суттєво вплинуло на конфігурацію положень і статус традиційних акторів та привело до появи нових суб'єктів. Це, безумовно, вплинуло на те, що в політичній науці визріла необхідність переосмислення проблеми суб'єктності в публічній політиці.

Наукові уявлення щодо публічних акторів з'явилися завдяки теоретико-концептуальним орієнтирам, які були задані представниками європейської і американської політичними школами починаючи з 60-х рр. ХХ ст: Ю.Хабермасомом, Х.Арендт, В.Парсонсом, П.Кнопфелем, П.Флінгстіном та ін. З 90-х рр. ХХ ст. можна констатувати появу інтересу дослідників на пострадянському просторі, щодо ролі публічних суб'єктів у трансформаційних системах, серед яких необхідно відзначити С.Дацюка, В.Дзюндзюка, О.Солов'єва, Н.Беляєву, Л.Сморгунова, О.Сунгурова, В.Якімця, Л.Ніковську, А.Колодій, В.Степаненко, А.Третьяка та ін.

Проблема інституціоналізації публічних акторів і форм їх взаємодії в різних типах систем є, на думку автора, визначальною для розуміння характеру їх поведінки, статусності та оцінки їх ефективності. У зв'язку з цим в статті надається спроба з'ясувати що представляють собою сучасні публічні актори в постмодернових умовах, та визначити нові тенденції зміни їх суб'єктності у формуванні публічного капіталу.

Різноманіття термінів які використовуються в політичній науці, що позначають публічних акторів, ставить перед нами складні завдання щодо уточнення та доречності використання

в науковому дискурсі таких категорій, як: «публічний актор», «публічність», «публічні інституції», «гібридні суб'єкти» та ін.

Категорію «публічний актор» в першу чергу пов'язують з такими термінами, як «публіка», «публічність», «суспільство», «громадськість». Юрген Габермас використовував в своїх роботах термін *Öffentlichkeit*, який у XVIII ст. був аналогом терміну *publicité* у старофранцузькому та *publicity* в англійському варіантах¹. Згодом термін «публічність» активно увійшов в науковий обіг, а також став незамінним і популярним в політичному дискурсі та журналістиці.

Через діяльність публічних акторів як носіїв публічності, що функціонують в умовах конкретних політико-адміністративних режимів і відповідно, мають свої інституційні форми, ресурсні можливості і поля взаємодії, можна оцінити сутність політичних процесів на різних рівнях. Спочатку тема публічності придбала своє концептуальне узагальнення завдяки ліберально-демократичній традиції в політичній науці, спрямованій на теоретизування публічної політики як процесу формування та реалізації державної політики з урахуванням громадських інтересів в умовах демократії. Таке розуміння суб'єктності в публічній політиці стало традиційним для англосаксонської наукової школи і було адекватно своєму часу і типу систем.

Трансформація західної демократичної електоральної демократії і криза інститутів демократичного управління в умовах постмодерну сприяла перегляду класичних теоретичних концепцій, і пошуку нових пояснень соціальної практики.

Сигналом проблем якості інститутів є показник довіри до них з боку суспільства. Так, за даними Edelman Trust Barometer, що вимірює рівень довіри населення до владних та громадських інститутів, в 2012 р. спостерігалось найглибше падіння довіри до влади за весь час проведення подібних досліджень з 2000 р. У 2015 р. показники трохи покращилися, але тенденція низького рівня довіри збереглася².

Таблиця 1

Рівень довіри до інститутів влади у світі

Інститути/роки	2011	2012	2014	2015
НКО	61%	58%	66%	63%
Бізнес	56%	53%	59%	57%
Медіа	49%	52%	53%	51%
Уряд	52%	43%	45%	48%

В сучасних демократичних системах, стверджує Н.Беляєва, через неефективність і низьку легітимність демократичних інститутів змінюються форми поведінки суб'єктів публічного процесу. Криза представницької демократії змусила найбільш активну і готову до консолідації публіку побачити альтернативу «представництва» в прямій особистій політичній участі³.

Нові форми такої участі у вигляді «вуличної» або «протестної» публічної політики зараз активно перетворюють буквально весь світ і демократичний, і недемократичний. Інтенсивність протестного впливу постійно збільшується, а результативність не завжди є контрольованою і прогнозованою. Наприклад, революції на Близькому Сході 2011р., в Україні в 2004 і 2013 – 2014рр., в Грузії – 2003р., національні протести у Великобританії – 2011р., Іспанії-2011р., Туреччини – 2013р., США – 2011р. та ін. демонструють ефективність нових акторів політики, незважаючи на різницю причин, мотивів, цілей і результативність. Таким чином, активізація протестних рухів перетворює останніх в повноцінних акторів публічної політики, які сприяють змінам системного характеру і ведуть формуванню нового типу відносин влади і суспільства і відкривають нові канали впливу на прийняття політичних рішень. Реакція влади на конфронтаційну стратегію поведінки нових публічних акторів залежить від національної специфіки проблем і від режимних даних систем. Оскільки діяльність даних акторів набуває частий і регулярний характер, виникає

¹ Habermas, J. (1962). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Öffentlichkeit*, Neuwied/Berlin.

² *Trust Barometer Global Results 2012, 2015* <<http://trust.edelman.com/trust-download/global-results/>>

³ Беляєва, Н.Ю. *Публичная политика идет на смену партийной.* <<http://opec.ru/1553781.html>>

об'єктивна необхідність шукати механізми запобігання антагоністичних настроїв і регулювання конфліктів які вже вийшли з латентної фази. Для цієї мети держави змушені створювати спеціальні інститути, що виконують функції посередництва.

Появу нових форм участі пов'язують із розвитком інформаційних технологій, які все більшою мірою стимулюють і мотивують громадян до безпосередньої індивідуалізованої участі у віртуальному політичному просторі. Нові інформаційно-комунікативні механізми формують новий тип соціальних відносин, в яких задіяні як реальні, так і віртуальні учасники політичного процесу. Нові види комунікації народжують нові можливості для акторів публічного поля: формувати порядок денний, контролювати його виконання, брати участь в процесі його реалізації за допомогою мережевих ресурсів. Інтерактивні механізми (електронний уряд, електронні послуги, електронні ЗМІ та ін.) в сучасних умовах конструюють публічну політику «знизу-вгору» і визначають нову практику публічно-приватного партнерства (Public Private Partnership – PPP). Таким чином, інформаційні технології стають одним з головних інструментів реалізації публічної політики в сучасних політичних умовах, які в перспективі можна розглядати в якості основи трансформації політичних систем всіх типів.

Зміна положення суб'єктності в сучасних умовах це не тільки структурно-інституціональні проблеми, насправді зміни, що відбуваються в суспільстві, мають глибинні соціокультурні коріння, пов'язані зі зміною положення індивіда і соціуму в цілому. Зміна ролей політичних суб'єктів пов'язана з такою соціокультурною властивістю сучасного етапу розвитку суспільства як індивідуалізація. Індивідуалізований суб'єкт за допомогою механізмів ідентифікації та соціалізації, знаходиться в постійному процесі формування власної ідентичності, знаходячи ціннісні установки і орієнтації в поведінковій практиці. В результаті відбувається соціальне позиціонування індивіда, ототожнення себе з інтересами і цінностями, укладеними в інших суб'єктах. Людина / індивід у просторі соціально-політичного життя є носієм множинних ідентичностей та інтересів, від усвідомлення яких, залежить його становлення як повноцінного самостійного актора політики. Самоідентифікація людини, що має ієрархічний характер при виборі груп, з якою вона себе ототожнює і ролей для самовираження, впливає не тільки на самого індивіда, а й на характер політичних уподобань і участі, на специфіку політичних інститутів, на структуру громадянського суспільства, на механізми взаємодії в публічному ландшафті.

Участь людини як самостійного актора в політиці набуває нового характеру, пов'язаного одночасно з індивідуалізацією і в той же час з прагненням інтегруватися в численні колективні групи об'єднань, мережеві спільноти та ін. Це по-новому актуалізує проблему превалювання або поглинання приватного над суспільним, або навпаки. Вирішити цю проблему можливо за допомогою ідентифікації, яка виступає, тим самим, ефективним інструментом інтеграції макросуспільств, що дозволяє їм до певної міри протистояти викликам індивідуалізації та мережевої інтеграції віртуальних спільнот епохи infomodernity.

Зміна в характері ідентичності і політичної культури веде до появи такої тенденції в політичній практиці як гібридність. На сьогодні існує безліч прикладів гібридності: гібридні режими, держави, партії та ін. Ця нова характеристика суб'єктності привела до того, що сучасна політична реальність поповнилася новим видом акторів політичного процесу, поряд з традиційними інститутами, що носять гібридний характер та знаходяться на різних етапах політичної інституалізації.

Взаємодії між акторами публічної політики набувають все більш неієрархізованого характеру і поступово зростає значення переговорної мережевої моделі горизонтальних практик. Включення багатьох різнорівневих акторів у вирішення колективної проблеми створює новий характер їх взаємодій, який призводить до нового розуміння суб'єктності. У практичному вигляді мова йде про появу нового типу акторів публічної політики – мережевих спільнот. Мережевізація певною мірою є механізмом «зшивання» політики в місцях «розломів», що виникли в результаті неефективності або неспроможності державної політики. З одного боку, політична участь йде з партійно-представницького сегмента і трансформується в громадянські ініціативи, формуються принципово нові актори публічної політики. З іншого боку, мережеві спільноти не можуть ефективно представляти свої інтереси, не використовуючи традиційні і визнані в політичній організації суспільства інститути. Обидві тенденції незважаючи на гадану суперечливість відображають суть мінливого положення акторів в публічному полі і показують об'єктивну необхідність їх інституалізації для повноцінної участі в політиці як на рівні горизонтальних, так

і на рівні вертикальних практик взаємин. Мережевість публічного простору – це скоріше реакція на неефективність традиційних управлінських практик і запит на оновлення, або можна сказати, апгрейд організації політико-управлінського процесу.

Розширення поля публічної політики в умовах глобалізації за кордони національних систем призвело до того, що діяльність громадських акторів стала носити транскордонний характер. Публічні актори стають одночасно учасниками взаємодій на локальному, національному, регіональному і глобальному рівнях, таким чином ускладнюючи характер політики і збільшуючи свої функціональні можливості. Публічна політика постає як багатошарова мережа вертикальних і горизонтальних взаємодій, де в кожному окремому сегменті і рівні відбувається формування порядку денного і пошук вирішення проблем.

Ще одна тенденція на якій слід особливо зупинитися – це інституційна невизначеність акторів публічної політики. Інституційна невизначеність як наукова категорія ще не в повній мірі отфрефлексована і тому не має точного пояснення. Наше розуміння невизначеності базується на положеннях Д.Норта, Х.Арендт, Д.Москвіна згідно з якими під даним терміном ми можемо розуміти ситуації, коли актори не мають стійку інституційну структуру (в умовах трансформації системи, появи нових інститутів) і не знаходять компромісу щодо політичних і поведінкових процедур і правил. Інституційна невизначеність ставить систему перед ризиками, впливає на ефективність її функціонування і сприяє існуванню неформальних правил і домінуванню сильнішого суб'єкта в боротьбі з іншими суб'єктами за нав'язування своїх правил і практик поведінки.

В умовах нестабільності систем інституційна невизначеність має більше проблем для пояснення і осмислення. У перехідний період особливе значення має якість інститутів, які є базовим інструментом політики. Саме від них залежить успіх проведених в країні реформ і перетворень. Які саме інституціоналізовані суб'єкти можуть гарантувати успішність трансформації систем і забезпечити рівний доступ до політики сказати важко, тому що всі вони мають нерівні можливості доступу до влади і процесу прийняття рішень, свою історію існування / виникнення і різний рівень легітимації в суспільстві. Але можна з упевненістю стверджувати, що тільки сильні і стабільні інститути здатні адаптувати систему до будь-яких політичних змін максимально знизивши ризики. На думку ряду експертів, історія провалів і успіхів трансформаційного періоду постає аж ніяк не як історія послідовних (успішних) і непослідовних реформ. Головне – збереження дієздатних і створення нових ефективних інститутів. Інституційний розвиток, як і технологічний, включає дві компоненти – інноваційну, що породжуються в результаті природного відбору або конструювання, і трансплантацію інститутів з більш передових інституційних систем [10]. Органічне поєднання традиції та інновації дасть можливість інституційним публічним акторам розширити поле можливостей і подолати ситуації невизначеності і лімінальності в нових обставинах. Природно цей варіант можливий лише за умови поступальної еволюційної демократизації систем, де всім суб'єктам будуть надані (на законодавчому рівні) і гарантовані можливості здійснювати публічну діяльність і приймати відкриту участь в ухваленні політичних рішень. Але і це ще не є гарантією успішного оформлення нового інституційного дизайну відповідно до нормативної моделі публічної політики. В цьому випадку система стикається з двома проблемами. Перша – це неготовність самої системи інсталювати нові інститути, пов'язаний насамперед з тим, що необхідні умови ще не створені. Наприклад, впровадження інституту електронної демократії не може бути повноцінно здійснено, якщо країна має низький рівень інформаційно-комунікативних технологій. Друга проблема – це виникнення в результаті помилкової діяльності державної політики, так званих, інституційних «пасток» – неефективних стійких інститутів (норм), що перешкоджають нормальному розвитку соціально-політичних процесів і гальмують суспільні процеси в державі¹

Такою «пасткою» може бути збереження старої рутинної системи управління без урахування сучасних вимог. Наприклад, існування адміністративно-командного управління у схильних до трансформації системах, система самоврядування в пострадянських республіках. Ще один вид «пастки», який сформувався в 1990-2000-і рр. у перехідних системах, називається «стежкаю залежності», це коли нові інститути, створені за західним зразком, виявилися не здатні до політичної дії в недемократичних умовах. Як наслідок інституційні «пастки» не тільки

¹ Ковалев, А.В., Ковалева, И.В. (2008). Проблема институциональных «ловушек» и теория институтов австрийской школы. *Журнал международного права и международных отношений*, 2, 80-84. <<http://evolutio.info/content/view/1408/215/>>

перешкоджає реалізації суспільством історично накопиченого в ньому потенціалу розвитку, але запускає в дію механізм його неминучої деградації і дегенерації соціальних структур та інститутів¹.

Публічна сфера в таких умовах не встигає розвинутися і поступово згортається, а в системі починають переважати вузькогрупові інтереси, гальмуються реформи, розвивається корупція, повністю перекривається доступ цивільного сектора до прийняття рішень і ін. Одне з головних засобів вирішення цієї проблеми – розвиток демократії, що забезпечує врахування думки різних акторів у процесі формування порядку денного і управління, інституційне оформлення представництва і самоорганізації інтересів на всіх рівнях, реформування системи поділу влади.

Таким чином, сценаріїв розвитку публічної політики в перехідних системах може бути безліч, як і варіантів суб'єктності в нестабільних державах, однак аксіомою має бути розуміння того, що тільки розширення рамок і якості соціально-політичного представництва інтересів і розвиток форм соціального партнерства допоможе амортизувати і регулювати проблеми в суспільстві, йти інноваційним шляхом розвитку, створювати публічний капітал і формувати національну модель публічної політики. Таким чином, сценаріїв розвитку публічної політики в перехідних системах може бути безліч, як і варіантів суб'єктності в нестабільних державах, однак аксіомою має бути розуміння того, що тільки розширення рамок і якості соціально-політичного представництва інтересів і розвиток форм соціального партнерства допоможе амортизувати і регулювати проблеми в суспільстві, йти інноваційним шляхом розвитку, створювати публічний капітал і формувати національну модель публічної політики.

Ключовим механізмом розвитку політичних практик акторів є конвертація різних видів ресурсів в публічний капітал, який є частиною політичного капіталу. Під політичним капіталом розуміється здатність акторів, що взаємодіють на основі міжособистісного довіри і розділяються всіма учасниками норм і цінностей, до мобілізації колективних дій і участі в цих діях; здатність інституціалізованого і / або індивідуального суб'єкта репрезентувати інтереси інших агентів, які делегують йому права на представництво своїх інтересів². Політичний капітал³ у представлених формах присвоюється акторами і перетворюється в індивідуальні або групові властивості, які дозволяють формувати порядок денний, контролювати процеси прийняття рішень і розподіл ресурсних потоків. Політичний капітал акумулює і конвертує всі інші види капіталу (адміністративний, соціальний, економічний), що дозволяє йому визначати стратегію розвитку суспільства і формувати політичний порядок⁴.

Публічні актори, володіючи такими видами ресурсів, як: право (юридичний ресурс), сила (ресурс насилля), персонал (людський ресурс), кошти (монетарний ресурс), інформування (когнітивний ресурс), організація (інтерактивний ресурс або ресурс взаємодії), консенсус (ресурс довіри), час (часовий ресурс), інфраструктура (майновий ресурс), політична підтримка (мажоритарний ресурс)⁵ формують публічний капітал, який можна уявити, як співучасть у владі публічних акторів, які здійснюють свою діяльність за допомогою доступних ресурсів, з метою реалізації загальнозначущих для них і суспільства цілей. Основою публічного капіталу є консенсусні взаємини між суб'єктами політичного процесу, засновані на довірі та взаємній зацікавленості з приводу вирішення політичних проблем. Якість публічного капіталу, що є показником ефективності політичної системи, залежить від знань, досвіду, волі, рівня інституціоналізації і здатності публічних акторів використовувати наявні в їхньому розпорядженні ресурси і через інституціоналізовані канали впливати на політичний процес.

Публічні актори діють в конкретних інституційних режимних рамках, мають інкорпоровану здатністю брати участь в колективних та індивідуальних діях, ґрунтуючись на своїх інтересах, перевагах та ідентичностях. Це багато в чому зближує публічний і соціальний капітал, який трактується Р.Патнемом, як певна сукупність характеристик, представлених потенціалом участі

¹ Скоробогачкий, В.В. (2011). Институциональные ловушки в политике. *Вопросы политологии и социологии*, Вып. №1(1). <<http://politsocio.uapa.ru/ru/issue/2011/01/>>

² Радаев, В.В. (2003). *Социология рынков: к формированию нового направления*. Москва, ГУ ВШЭ, 328.

³ Bourdieu, P. (2001). Forms of Capital. *The Sociology of Economic Life*. 2nd ed. Granovetter, M., R.Swedberg: Westview Press, 96-111.

⁴ Радаев, В.В. (2003). Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация. *Общественные науки и современность* (ОНС), 2, 5-17

⁵ Кньопфель, П., Ларю, К., Варон, Ф., Малишева, Н. (2010). *Аналіз та пілотаж публічної політики*. Київ, Алерта, 80.

(Participatory Potential), орієнтаціями в сфері громадянської активності (Civic Orientation), міжособистісною довірою (Trust in Others)¹.

В умовах системної кризи політичний капітал не може носити стійкий характер і повноцінно акумулювати потенціал інших видів капіталу. На прикладі колишніх республік СРСР, таких наприклад як Росія, Україна, Казахстан, Молдова та ін. На початковому етапі переходу, можемо побачити, що традиційні політичні актори, потрапивши в нові умови, не стали носіями демократичних цінностей, без національної стратегії реформування систем політичні еліти виявилися не здатні очолити демократичний перехід і як і раніше формували свій політичний капітал на адміністративному капіталі, який активно використовувався всіма провладними силами і на всіх рівнях виконавчої влади². У такого роду системах з'являються нові публічні актори, у вигляді організацій громадського сектору, аналітичних центрів та ін., не володіють ресурсами, що дозволяють впливати на владу, а вже тим більше брати участь в ній і контролювати її. Одночасно сформувався тіньовий капітал, який представляє сукупність капіталів груп інтересів, при домінуванні кланово-олігархічних груп. Адміністративний і тіньовий капіталі оформляли політику в цих країнах у вигляді латентних нестабільних систем, створюючи поступовий і вибухонебезпечний потенціал для ще глибшої кризи.

У країнах, які намагаються змінити традиційну модель управління (Грузія, Україна, Молдова та ін.) актуалізувалося питання про вплив суспільства на владу у формуванні суспільної капіталу. Однак, слабка інституціоналізованість публічних акторів, низька представленість цивільного сектора в процесі вирішення проблем і неформалізованість інституціоналізованих каналів взаємодії з владою є основною перешкодою для легального діалогу, що найчастіше переводить спілкування в конфліктну площину, і характеризується високою протестною активністю суспільства. В таких обставинах, будучи відображенням діяльності політичних акторів, публічний капітал, як частина політичного капіталу в цілому має фрагментований і нестійкий характер. Однак, варто зазначити, що конфліктне поле політики носить не тільки негативний характер. Воно також є платформою для висунення нових і відновлення традиційних акторів з подальшою їх інституціоналізації і переформатування політичної системи в цілому. Який буде результат змін передбачити складно, але можна припустити, що залежати він буде від стратегій, ресурсів, мотивів та інституційної спроможності публічних акторів, які будуть режисерувати публічну політику і наповнювати змістом публічний капітал.

Отже, в сучасній публічній політиці під впливом глобальних тенденцій, з розвитком інформаційних технологій і внутрішньосистемних змін, пов'язаних з проявами індивідуалізації поведінки, пошуком нових ідентичностей, переходом суспільства на новий щабель організаційного розвитку і формуванням модернізованих інституціоналізованих структур включення громадян у процес управління, відбулися істотні зміни, які привели до якісних трансформацій традиційних і появи нових суспільних акторів, зміні характеру їх взаємодій в публічному полі. У різних типах режимів публічні актори формують особливі форми публічного капіталу, який відображає ступінь ефективності, відкритості та конфліктності політичної системи.

References:

1. Habermas, J. (1962). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Öffentlichkeit* [Structural change of the public. Investigations into a category of the bourgeois public]. Berlin. [in German].
2. *Trust Barometer Global Results 2012*, 2015 Edelman Trust Barometer. <<http://trust.edelman.com/trust-download/global-results/>> [in English].
3. Beljaeva, N.Ju. *Publichnaja politika idet na smenu partijnoj* [Public policy replaces the party]. <<http://opec.ru/1553781.html>> [in Russian].
4. Semenenko, I. S. (2012). «Chelovek politicheskij» pered al'ternativami obshhestvennyh transformacij: opyt pereosmyslenija individual'nogo izmerenija politiki ["Man political" under alternatives of social transformation: experience of rethinking an individual dimension of politics]. *Polis. Politicheskie issledovanija* [Polis. Political research], № 6. [in Russian].

¹ Лукин, В., Мусиенко, Т. (2014). Социальный капитал и доверие как факторы общественной и политической консолидации. *Credo New*, 3. <http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/k3-2014/25374-socialnyy-kapital-i-doverie-kak-factory-obshchestvennoy-i-politicheskoy-konsolidacii.html>

² Шаповаленко, М. (2014). Політична стабільність та політичний капітал в умовах трансформації суспільства. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова, Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 41-51.

5. Gnedash, A.A. (2013). Konstruktivnyj potencial setevogo vzaimodejstvija v sfere social'noj politiki / A. A. Gnedash, E. V. Morozova. *Demokratija i upravlenie* [Constructive potential of network interaction in the sphere of social politics. Democracy and governing], № 2. [in Russian].
6. Moskvina, D.E. (2012). Institucional'naja neopredelennost' [Institutional uncertainty]. *Vlast' i politika: institucional'nye vyzovy XXI veka : polit. nauka : ezhegodnik* [Power and politics: institutional challenges of 21st century. Political science. Annual]/ RAPN pod red. A. I. Solov'eva. M., 46–48. [in Russian].
7. Polterovich, V.M. Strategii institucional'nyh reform. Perspektivnye traektorii [Strategies of institutional reforms. Perspective paths]. *Jekonomika i matematicheskie metody* [Economy and mathematic methods]. T.42, №1, 3-18. [in Russian].
8. Kovalev, A.V., Kovaleva, I.V. (2008). Problema institucional'nyh «lovushek» i teorija institutov avstrijskoj shkoly [The problem of institutional "traps" and the theory of institutions of the Austrian School]. *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyh otnoshenij* [Journal of international law and international relations], № 2. [in Russian].
9. Skorobogackij, V.V. (2011). Institucional'nye lovushki v politike [Institutional traps in politics]. *Voprosy politologii i sociologii* [Issues of political science and sociology], Vypusk №1(1), dekabr' 2011g. Access: <<http://politsocio.uapa.ru/ru/issue/2011/01/>> [in Russian].
10. Radaev, V.V. (2003). Sociologija ryнков: k formirovaniju novogo napravlenija. [Sociology of markets: formation of the new area]. M.: GU VShJe. [in Russian].
11. Bourdieu, P. (2001). Forms of Capital Bourdieu, P in: Granovetter, M. and R.Swedberg (eds.). *The Sociology of Economic Life*. 2nd ed. Boulder: Westview Press. [in English].
12. Radaev, V.V. (2003). Ponjatie kapitala, formy kapitalov i ih konvertacija [The concept of capital, forms of capital and their conversion]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost' (ONS)* [Social sciences and modernity], N 2, 5-17. [in Russian].
13. Knopfel, P., Larju, K., Varon, F., Malisheva, N. (2010). Analiz ta pilotazh publichnoi politiki [Analysis and Public Policy]. K.: Alerta. [in Ukrainian].
14. Lukin, V., Musienko, T. (2014). Social'nyj kapital i doverie kak faktory obshhestvennoj i politicheskoj konsolidacii [Social capital and trust as factors of social and political consolidation]. *Credo New*, № 3. <http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/k3-2014/25374> [in Russian].
15. Shapovalenko, M. (2014). Politichna stabil'nist' ta politichnij kapital v umovah transformacii suspil'stva [Political stability and political capital in terms of transformation of society]. *Naukovij chasopis NPU im. M.P. Dragomanova. Serija 22. Politichni nauki ta metodika vkladannja social'no-politichnih disciplin* [Scientific news of Dragomanov National Pedagogical University. Issue 22. Political sciences and methods of teaching of social and political disciplines], 41-51. [in Ukrainian].